

УДК 027.555 : 0.27.551

Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації

М.І. ЗАЙДЕЛЬ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
E-mail: marina.zaidel@gmail.com**Авторське резюме**

Порушується проблема визначення публічного і приватного на пострадянському просторі. Формування цих сфер має стати логічним завершенням вдалого трансформаційного та модернізаційного процесу в колишніх радянських республіках та остаточного виведення всіх сфер суспільного життя з-під державного контролю. Окреслюється історична специфіка, дається визначення та наводяться основні сутнісні характеристики публічного та приватного. Наголошується на двох базових підходах до розуміння природи та утворення публічної сфери відповідно до точок зору Г. Арендт та Ю. Хабермаса. Аналізується специфіка формування та розмежування публічної та приватної сфери на пострадянському просторі. Підкреслюється, що радянська держава та комуністичне суспільство дещо спотворили кордони між публічною та приватною сферами. Результатом цього було ієрархічне вибудовування відносин між державою, суспільством і правителем, що є характерним для владоцентричних суспільств. Робиться акцент на детермінуючий фактор інституційної спадщини в процесах утворення нових незалежних держав із колишніх радянських республік. Деформування у розмежуванні між державою, публічною та приватною сферами зумовлене поєднанням традиційних та сучасних (модернових) інститутів та практик, наслідком чого стало те, що соціальні практики, які суперечать логіці сучасного суспільства, гальмують розвиток ринкової економіки та модернізацію всіх інститутів.

Ключові слова: публічне, приватне, пострадянський простір, влада, держава.

Public and private in the post-soviet area: the problem of demarcation

M.I. ZAIDEL

V.N.Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: marina.zaidel@gmail.com

Abstract

The article focuses on the problem of determination of public and private in the post-soviet area. Formation of these spheres should be a logical conclusion of successful transformation and modernization process in ex-soviet republics and getting all spheres of civil life out of the state control. Historical specific is underlined; it is given the determination and main characteristics of public and private. It is given two main approaches' ways of interpretation the phenomena and formation of public sphere according to H. Arendt and Ju. Hubermas. The specific of formation and demarcation of public and private spheres in the post-soviet area is analyzed. The boundaries between public and private spheres were deformed by the soviet state and communist society. As a result it was built hierarchical relations among the state, society and ruler; it is typical for power centralized societies. The determining factor of institutional heritage in the processes of state-making is underlined. The deformation of division of state, public and private spheres is caused by combining of traditional and modern institutes and practices; as a result social practices that are against of logic of modern society slow down the development of market-oriented economy and modernization of institutions.

Keywords: public, private, the post-soviet area, power, state.

© М.І. Зайдель, 2014

Постановка проблеми. Справжнім викликом для новоутворених держав, які раніше входили до складу СРСР, була необхідність одночасного будівництва як демократичних політичних інститутів, так і ринкових структур, без чого неможлива була інтеграція в систему глобального ринку та торгівлі. Проте найважливішим, ключовим завданням було роздержавлення політико-економічних та соціокультурних інститутів, іншими словами – виведення держави з тих сфер суспільного життя, де її втручання та присутність були надмірними. Через відсутність інститутів громадянського суспільства та підприємницької спільноти відповідальність за впровадження демократичного інституційного середовища покладалась на державу. Однак неефективність, слабкість політичних систем у незалежних та інституційно незміцнених колишніх радянських республіках, які за своєю суттю уособлювали симбіоз запозичених інституційних структур європейської демократії (парламент, політичні партії, виборчі системи тощо) з залишками радянської системи, де пануючим залишалися адміністративно-примусові засади, компенсувалися за рахунок ще більшого посилення адміністративних методів та впливу силових структур. Коріння цих процесів необхідно шукати в природі радянської держави, яка приховувалась у тому, що це була держава «партійна», сутність якої полягала в «радикальному обмеженні індивідуальних свобод», отриманні влади «в результаті політичної боротьби та торгів усередині еліти єдиної правлячої партії», підпорядкуванні правової системи «потребам адміністративно-командної економіки та придушенні політичної активності людей», монополії державного сектора та забороні приватного підприємництва, де всеохоплюючий тотальний контроль поліцейської держави співіснував «із надмірно роздутою системою соціальних гарантій комуністичного типу» [3, с. 59-60]. Це необхідно враховувати, оскільки всі новоутворені незалежні держави колишнього СРСР опинилися в пастці від попереднього розвитку.

Аналіз наукових досліджень. На відміну від західних досліджень, де проблематика публічної політики фактично виокремилася в самостійну сферу наукового знання, у вітчизняній науці відчувається суттєва нестача в розробці цієї тематики. Одним із перших вітчизняних науковців, хто приділив публічній політиці значну увагу, був О. Дем'янчук, якому також належать переклади фундаментальних праць В. Парсонса та Г. Колбеца. Серед вітчизняних дослідників також необхідно згадати С. Телешуна, В. Тертичка, М. Карпу, а з російських – Н. Шматко, Ю. Красіна, Н. Беляєву, О. Малінову та інших.

Метою дослідження є виявлення впливу радянської інституційної спадщини на деформування публічної та приватної сфер на пострадянському просторі.

Виклад основного матеріалу. Публічне і приватне бере початок із Стародавньої Греції та

Стародавнього Риму, де еквівалентними були поняття «res publica» та «res privata» [2]. Однак семантика понять «публічного» та «приватного» зазнавала суттєвих змін в залежності від пануючих світоглядних парадигм. Зрештою, якщо із приватним все більш-менш зрозуміло – це сфера особистого та особистих інтересів, то наразі під публічним розуміють сферу, яку протиставлять приватному. Тобто це сфера комунітарних інтересів, а саме – суспільний сектор, де реалізуються інтереси всього суспільства в цілому [6]. У Х. Арендт громадськість виступає основним атрибутом публічного через здатність до самоорганізації, а також її спроможність «звертатись до самої себе». Це бере початок з грецької агори – місця загальногромадських зборів, публічного простору, де приймалися найважливіші політичні рішення в полісі. Ю. Хабермас береться за доповнення концепції Х. Арендт: публіка як ідеал демократії, спадщина поліса, відтепер характеризується не тільки як можливість членів публіки бачити один одного, на чому зосередилась Х. Арендт [4], але й здатність чути один одного внаслідок розповсюдження книговидання і масових комунікацій. Для Х. Арендт публіка є організаційною спільністю, просторовою організацією, ареною безпосередньої взаємодії індивідів, які розділяють єдину систему цінностей, то Ю. Хабермас вважає її віртуальною спільністю, ідентичністю якої конструюється через друковані видання, інтерпретацію й обмін інформацією чи думками, що позбавляє її особистісної наповненості та дозволяє відтворюватись через комунікативну дію, для якої достатньо лише володіти мовою. Ю. Хабермас вважає, що публічна сфера зароджується з початком епохи Просвітництва, тоді, коли церковні, релігійні справи переходять до сфери приватного. Х. Арендт дотримується протилежної думки: занепад публічного відбувається з переходом до Модерну, коли приватні егоїстичні інтереси індивідів беруть гору, трансформуючи тим самим всю сутність політичного, яка полягає в колективному прийнятті рішень вільних громадян поліса. За Ю. Хабермасом приватне конструює публічну сферу, яка є віртуальною спільнотою, що складається з приватних людей, які об'єднанні між собою в публіку (об'єднання незалежних громадян) і здатні до артикуляції спільних інтересів через раціональну дискусію, що постійно триває. Природу публічної сфери він пов'язує з XVII-XVIII сторіччям – періодом «формування буржуазного («громадянського») суспільства як сплетення приватних інтересів, які звільнилися з-під панування обмежень становості». Наслідком цього є поява інституту громадської думки як джерела публічної сфери, що сприяє консолідації «третього стану» і відповідає за «критичний контроль за використанням владних повноважень» [9-10]. Публічна сфера формується між державним і приватним, тому є своєрідною «подушкою безпеки» від втручання держави до приватного життя індивідів; вона є тією сферою, де кожний може висловити

свою думку і захистити власні інтереси, але підтримку громадськості отримують лише ті, що орієнтовані на досягнення загального блага.

Радянська держава та комуністичне суспільство дещо деформували кордони між публічною та приватною сферами. Претензії держави на тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя призвели до того, що приватна сфера включала в себе те, що було витіснено з публічної через її ідеологізацію та монополізацію однією категорією громадян – партійною номенклатурою. Таким чином, у приватній сфері опинилися «цінності, які подавлялися в публічному житті, але залишалися доволі важливими, щоби люди могли їх забути» [7, с. 10].

У владоцентричних суспільствах, яким був і СРСР, відсутній розподіл між публічним і приватним, оскільки між державою – партійством і правителем існують субординація та ієрархічна залежність: на чолі піраміди знаходиться правитель, якому підпорядкована держава, а також суспільство, яке в свою чергу підпорядковане і державі. Відповідно суспільний інтерес опиняється в руках правителя, оскільки підміняється його приватними інтересами, що дозволяє використовувати владу в якості ресурсу задля максимізації індивідуальних прерогатив та вигід, а не вирішення суспільно важливих проблем та досягнення загального блага. Російський дослідник А. Олійник стверджує, що пострадянське суспільство, як і радянське, є традиційним, оскільки визначальним критерієм сучасного (модерного) суспільства виступає демократичний устрій, а саме – така структура політичних інститутів, яка забезпечує існування правової держави та проведення вільних конкурентних виборів. Традиційні ж суспільства за своєю природою примітивні, тому «логіка сімейно-родинних відносин відтворюється в політичних взаємодіях (у вигляді патрон-клієнтських відносин), і в економіці» [8, с. 35]. Як наслідок, процес демократизації супроводжувався цілою низкою системних складнощів, оскільки нові виклики суспільної трансформації вирішувалися за допомогою старих механізмів впровадження державної політики. Між економічними, соціальними та культурними змінами в процесі трансформації суспільно-політичного устрою існує певна залежність: соціальні практики, що суперечать логіці сучасного суспільства, гальмують розвиток ринкової економіки та модернізацію всіх інститутів.

Командно-адміністративна економіка та тоталітарний режим трималися на монополії державної власності на засоби виробництва, що повністю поглинало та робило неможливим як існування приватної сфери, так і контроль громадськості по відношенню до державного апарату. Початок посткомуністичних трансформацій супроводжувався неготовністю та пасивністю самого населення, яке протягом тривалого історичного періоду не мало впливу на рішення влади і відсторонялося від формування державної політики. Саме тому подальший розвиток держа-

ви покладався на владу, а відтак – й соціальний устрій, який сформувався в перехідний період, конструювався «згори».

Що стосується економічної сфери, то відсутність інституційного базису капіталістичної держави – верховенства права та правової держави, майнових та контрактних прав, забезпечення прав економічних агентів та судочинства, в значній мірі компенсувалося відтворенням логіки адміністративного ринку – «відносинами взаємоблину, при яких чиновники одного рівня обмінювалися адміністративними послугами (правами на частку) за їхню споживацьку вартість» [5, с. 12].

У деформованій системі взаємодії «влада-капітал-суспільство», де всі структурні елементи фактично є продовженням держави, оскільки поглинені та підпорядковані їй, з'єднуючою ланкою між публічною та приватною сферами нерідко виступає корупція як механізм, що дозволяє компенсувати відсутність зворотного зв'язку легальних каналів взаємодії. Така безконтрольність політико-економічної сфери з боку громадськості дестабілізує суспільні відносини та примножує соціальні конфлікти. Серед іншого, ще однією причиною пасивності населення є дезорієнтація в трансформаційних процесах та нерозуміння сутності ринкових переходів та капіталізму як такого, що дозволило владі маніпулювати державною стратегією. Фактична неможливість, а іноді й нездатність до агрегації та артикуляції інтересів, участі представників малого та середнього бізнесу, громадських організацій, ЗМІ, галузевих організацій, вчених тощо виключає їх із процесу законотворчості, а також розробки, прийняття та реалізації політичних рішень.

Наслідком цього є явний дефіцит горизонтального компоненту в публічній політиці пострадянських держав, що «суттєво знижує її ефективність і водночас збільшує рівень невдач, оскільки природна публічна підтримка реалізації політики та партнерство з діючими особами за межами управлінської вертикалі замінені на двостороннє спілкування між окремими (переважно державними) агенціями та органами прийняття рішень. Одночасно це призводить до обмеження існуючих ресурсів та інструментів здійснення політики тільки тими, які є в розпорядженні урядових органів» [1, с. 34].

Висновки. Деформування публічної та приватної сфер у владоцентричних суспільствах відбувається на фоні наростаючої потужності держави як репресивного, насильницького механізму. За таких умов відсутність стійкого правового поля та високий рівень корупції є надзвичайно високими ризиками задля співпраці приватного комерційного сектора з державним. Безумовно, відповідальність за створення умов задля ведення бізнесу лежить на державі, оскільки без надання державних гарантій, правового захисту та розбудови відповідного інституційного дизайну стимулювання приватної сфе-

ри неможливе. Також за державою залишається відповідальність за гарантії і захист прав та свобод своїх громадян. Ці завдання та виклики для пострадянського простору як і раніш актуальні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дем'янчук О. П. «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду [Текст] / О. П. Дем'янчук // Наукові записки. - Т. 18. Політичні науки // Національний університет «Києво-Могилянська академія». - К., 2000. - С.31-36.
2. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики [Текст] / В. Парсонс. - К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія», 2006. - 549 с.
3. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству [Текст] / Л. Бальцерович. - М.: Новое издательство, 2007. - 92 с.
4. Ерохов И. А. Человеческое и политическое: философия Ханны Арндт [Текст] / И. А. Ерохов // Политическое как проблема. Очерки политической философии XX века. - М.:Идея-Пресс, 2009. - 224 с. - С.72-93.
5. Кордонский, С. Рынки власти. Административные рынки СССР и России / С. Кордонский. - М. : ОГИ, 2000. - 240 с.
6. Красин Ю. Публичная сфера и публичная политика в российском измерении [Электронный ресурс] / Ю. Красин. - Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/12/1269113634/1.pdf>. - Назва з екрана
7. Малинова О. Ю. Идеологический плюрализм и трансформация публичной сферы в постсоветской России [Текст] / О. Ю. Малинова // Полис. - 2007. - № 1. - С.6-21.
8. Олейник А. Общество неопределенности: институциональная перспектива [Текст] / А. Олейник // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. - Харьков : Константа, 2006. - Вып. 4. - С. 33-47.
9. Плотников Н. Власть аргумента и public relations: 70 лет Хабермасу [Электронный ресурс] / Н. Плотников // Логос. - 1999. - № 8 (18). - Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_08/1999_8_12.htm. - Назва з екрана.
10. Soules M. Jürgen Habermas and the Public Sphere [Электронный ресурс] / M.Soules. - Режим доступа: <http://records.viu.ca/~soules/media301/habermas.htm>. - Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2014

REFERENCES:

1. *Dem'yanchuk, O. P.* «Derzhavna polityka» ta «publichna polityka»: variant perehidnogo periodu («Politics» and «public policy»: a version of transit period). *Naukovi zapiski*, Vol.18, 2000. pp. 31-36.
2. *Parsons, V.* Publichna polityka: vstup do teorii i praktyky analizu polityky (Public policy: an introduction to the theory and practice of policy analysis). Kyiv, 2006. 549 p.
3. *Baltserovich, L.* Navstrechu ogranicennomu gosudarstvu (Towards to the limited government).Moskva, 2007. 92 p.
4. *Erohov, I. A.* Chelovecheskoe i politicheskoe: filosofiya Hanny Arendt (Human and political: philosophy of Hanna Arendt). Politicheskoe kak problema. Oчерки politicheskoy filosofii XX veka. Moskva, 2009. pp.72-93.
5. *Kordonskiy, S.* Ryinki vlasti. Administrativnye rynki SSSR i Rossii (Markets of power. Administrative markets of USSR and Russia). Moskva, 2000. 240 p.
6. *Krasin, Yu.* Publichnaya sfera i publichnaya politika v rossiyskom izmerenii (Public sphere and public policy in Russian dimension). Regime to access: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/12/1269113634/1.pdf>
7. *Malinova, O. Yu.* Ideologicheskii pluralizm i transformatsiya publichnoy sfery v postsovetskoy Rossii (Ideological pluralism and transformation of public sphere of post-soviet Russian). *Polis*, 2007, no 1, pp.6-21.
8. *Oleynik, A.* Obshchestvo neopredelennosti: institutsionalnaya perspektiva (Society of indeterminacy: institutional perspective). *Oikumena. Almanah sravnitelnyh issledovaniy politicheskikh institutov, sotsialno-ekonomicheskikh sistem i tsivilizatsiy*, 2006, no 4, pp.33-47.
9. *Plotnikov, N.* Vlast argument i public relations: 70 let Khabermasu (Power of argument and public relations: 70 years of Hubermas). *Logos*, 1999, no 8 (18).Regime to access: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_08/1999_8_12.htm
10. Soules, M. Jürgen Habermas and the Public Sphere. Regime to access: <http://records.viu.ca/~soules/media301/habermas.htm>

Зайдель Марина Ігорівна – кандидат політичних наук
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Адреса: 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4
E-mail: marina.zaidel@gmail.com

Zaidel Maryna Igorivna – PhD in political science
V.N.Karazin Kharkiv national university
Address: 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022
E-mail: marina.zaidel@gmail.com